

PIK KATALIN

A szociális munka története Magyarországon

A pesti és budai Jóltévő Asszonyi Egyesület

Az 1814-es bécsi kongresszus átalakította Európa Napóleon utáni térképét. Magyarországon a háborús idők sokféle nehézsége közül az egyik a pénz elértéktelenedése volt, ezért 1816 júniusában az uralkodói rendelet 40 százalékkal leértékelte az 1811-ben kibocsátott papírpénzt. 1815-ben Anglia vámrendeletével megnehezítette a gabonabevitelt az országba, amelyben amúgy is ellátási gondok voltak a több éves aszály és a gyöngye termés miatt. 1816–1817 telén – egykorú becslés szerint – Szatmár, Bereg, Bihar és Krassó megyében mintegy ötvenezer ember halt éhen. Az árak addig talán soha nem látott mértékben emelkedtek: például a finomliszt átlagosnak tekinthető, 8 forint körüli ára 60 forint lett, a legfinomabb liszt általában 10 forint körüli ára több mint 600 százalékkal emelkedett 1817 januárjában. Az ínség látványa a legmagasabb köröket is megrázhatta, mert 1816-ban Hermína, Anhalt-Bernburg-Schaumburg, Sachsen-Engern-Westphalen hercegnője, József nádor felesége a szociális munka hazai történetében nagy jelentőségű tettet hajtott végre: elhozatta Bécsből a „Kleine Gesellschaft adeliger Frauen” (kb. a nemes asszonyok kis társasága) alapszabályait. Ezután nyelvi nehézségekkel értelemszerűen egyáltalán nem küzdve – felterjesztette kérelmét a királyhoz, hogy engedélyezze egy jótékony célú egyesület megalakítását Pesten és Budán (egyesület alapításához ugyanis királyi engedélyre volt szükség abban az időben). Így nyílt meg a szociális munka történetének első fejezete Magyarországon: ugyanis a két egyesületben – a pesti, illetve a budai Jótékony Asszonyi Egyesületben – igaz, hogy eltérő hangsúlyokkal és minőségben, de szociális munka folyt.

A budai egyesület inkább a helyi polgárok elszegényedett feleségeinek és leányainak akart segítséget nyújtani – az „asszonyi” tehát nemcsak a szolgáltatást nyújtókat jelölte, hanem a recipienseket is –; s nem nyújtott olyan sokféle szolgáltatást, mint a pesti. Fellelhető dokumentumaikban dominálnak az elszámolások, az adományozók felsorolásai, valamint a bevételek és a kiadások leírásai. Az a néhány munka, amely a budai egyesület történetét próbálja meg bemutatni, kidomborítja az arisztokrácia szerepét, de keveset mond arról, hogy az egyesület tagjai mit csináltak, és mi volt a céljuk az adománygyűjtéseken kívül. A pesti egyesület, úgy tűnik, sokkal átgondoltabb célok alapján állította fel különböző intézményeit. Dokumentumaikban egy kidolgozott, koncepciózus, sokféle intézményt mozgató társaság képe rajzoldódik ki. Erről később írunk bővebben.

A budai egyesület nevét többféle elnevezés alatt találjuk meg a korabeli dokumentumokban. A Budai Jótékony Nőegyesület (*Budai Jótékony Nőegyesület Alapszabálya*, Budapest, Heisler J. Könyvnyomdája, 1891) vagy más néven: Budai Jóltévő Asszonyi Egyesület (*Számolás: Budai Jóltévő Asszonyi Egyesület 1830–1833*, Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1833) ugyanazt a szervezetet jelöli, de a Budai Jótékony Nőegyesület megjelöléssel is találkozhatunk (Dr. Katona Lajosné: *Az 1817-ben alapított Budai Jótékony Nőegyesület vázlatos története*. Budapest, 1934, Pátria Nyomda, vagy: *Jelentés a Budai Jótékony Nőegyesület működéséről az 1896-ik évben*).

Az egyesület titkára, dr. Országh Sándor miniszteri tanácsos, aki a Fővárosi Közmunkák Tanácsának is bizottsági tagja volt, megírta az egyesület történetét (Ország 1898). A könyv elején két fénykép áll: Erzsébet királynéé – akinek a szerző a művét ajánlotta, és őgróf Pallavicini Edénéé, aki a leghosszabb ideig volt az egyesület elnöke. A 128 oldalas könyvből nemigen derül ki, hogyan működött valójában az intézmény, s ez annak ellenére így van, hogy a szerző maga is aktívan részt vett az egyesület tevékenységében. Nem tudjuk meg az írásból, ki végzett szociális munkát közvetlen „klienskapcsolatban”, és ki volt az irányító, az elméleti háttér kigondolója. A legtöbb szó a – zömében arisztokrata – védnökökről esik, valamennyit megtudhatunk a működtetett házak történetéről (ezeket más források alapján az alábbiakban részletezzük), de arról, hogy kik és milyenfajta ellátást kaptak, s hogy ezeket az ellátásokat kik és milyen körülmények, javadalmazás vagy ingyenes felajánlás formájában végezték, semmit nem árul el a könyv.

Az egyesület szervezete az alábbiak szerint épült fel: közgyűlés, a három évente választott, 20 tagú választmány, tisztviselők: elnök, két alelnök, titkár, orvos, pénztáros, mint az „Ő Felsége a Királyné Legmagasabb védnöksége alatt álló Budai Jótékony Nőegyesület Alapszabálya” megírta (1891-ben, Budapest, Heisler J. Könyvnyomdája kiadásában).

A budai egyesületben az első évben befolyt támogatások (ezek adományok voltak, részben az alapító főhercegnő, részben arisztokraták, részben budai polgárok részéről) csak a nyomor enyhítését szolgálták. Segélyeket folyósítottak rászorulóknak, pénzt adtak, hogy a zálogházból kiválthassák az emberek a legfontosabb holmikat. A későbbiekben azonban bővült a tevékenységük. A munka nem volt ugyan annyira sokszínű, mint a pesti egyesületnél, de a szociális munka bizonyos formáira itt is rábukkanunk.

Két legfontosabb intézményük a budai polgárasszonyokon óhajtott segíteni: a „kereset-intézet” a támasz nélkül maradt nőknek munkát, később a munkaképteleneknek gondozást nyújtott, az óvoda pedig a dolgozni kényszerülő asszonyoknak jelenthetett segítséget a megbízható gyermekfelügyelet megszervezésével. Rövidebb ideig működött munkaiskolájuk, a vakok ellátását a pesti egyesülettel együtt végezték.

Az „Erwerbhaus” (kb. kereset-intézetnek lehetne fordítani) volt az első intézmény, amelyet a budai egyesület létrehozott. Igénybevevői jellemző módon budai polgárok özvegyei voltak, akik itt munkát kaphattak. A bekerülés feltételeiről, a munkafolyamat megszervezéséről nincs adatunk (ellentétben a később bemutatandó pesti „kereset-házról”, ahol fontosnak tartották, hogy az intézmény minden fontos összetevőjét írásban is rögzítsék). Nyilvánvalóan

azok a szegény és „tisztos” polgárasszonyok jutottak munkához, akik a kézimunkázáson kívül semmihez nem értettek (ez egyébként még sokáig fontos kereseti formája maradt az elszegényedett polgárasszonyoknak-leányoknak, ha férfi pénzkereső nélkül maradtak: még jóval a századforduló után is fontos megélhetési forrás volt a kézimunkák – többnyire igen alacsony áron – való eladása, bedolgozói rendszerben működve; erről több családtörténeti interjúban még ma is hallhatunk). Az Attila utca 93. szám alatti házat meg is vásárolta az egyesület, amelyben később az „Ápolda” kapott helyet (ez 1840 és 1924 között működött). Először az a tizenkét munkaképtelen asszony került ide, akik itt lakást is kaptak. Később huszonnégy-huszonhat főre emelkedett az ápoltak száma. A század végére négy alkalmazottal dolgoztak, és az egyesület összes kiadásainak durván felét költötték erre az intézményre. Sajnos nem tudjuk egész pontosan, mi volt a négy alkalmazott munkája, de az intézet jellegéből adódóan sejthető, hogy gondozták-ápolták a lakókat.

A századforduló utáni évtizedben csaknem a kiadások harmadát fordították az Ápoldára, pedig ekkor csak tizenhat nőt gondoztak itt. A költségek nyilván emelkedtek, de nem találunk adatot arra, hogy vajon a gondozás, a személyes szociális ellátás színvonala is emelkedett-e, többen gondoskodtak-e az ápoltak testi-lelki jólétéről, vagy csak az élelmiszerárak emelkedése jelentkezett az Ápolda költségárányának növekedésében. Úgy tűnik, ez a tevékenység maradt meg legtovább a budai egyesületnél, talán ezt tartotta az egyesület a legfontosabbnak, s csak az utolsó bentlakó halálával szűnt meg az intézmény. A költségárányok emelkedése is arra utal, hogy ez a tevékenység volt a legfontosabb az egyesület számára.

A budai egyesület öt munkaiskolát is szervezett. Ezeket arisztokrata hölgyek vezették. Nem sokat tudunk arról a munkáról, amely ezekben az iskolákban folyt: feltehetően az „úri” viselkedésre nevelték a szegény polgárlányokat, és alighanem csak a kereset-intézetekben használható munkára tanították őket – erre utal, hogy tizenöt kézimunka-tanárnőt alkalmaztak. Egyéb oktatókról nem esik említés, csupán arról, hogy évenként hétszázhuszonhat leányt oktattak kötésre és egyéb hasznos ismeretekre a 19. század első negyedében Budán.

A később ismertető Pest-i Egyesülettel közösen alapították meg a későbbi Vakok Intézetét, tizenkét ápolattal, „szegény belső hályogosok gyámolítására és gyógyítására”. Ez a leghosszabb történetű intézmény, amelynek később a Magyar Királyi Vakok Intézete vette át a működtetését, és utódjaként a fogyatékos gondozás egyik legszínvonalasabb helyeként tarthatjuk számon a mai Vakok Intézetét és a Vakok Családsegítőjét.

Működésük során végig pénzzel, ruhával segítették a munkaképtelen szegényeket. A kor uralkodó eszméi értelmében különbséget tettek a munkaképes és munkaképtelen szegények segélyezési elvei között. A pénzbeli vagy egyéb segílyt az Ápoldában fizették ki, de csak a munkaképteleneknek. Nem találtunk leírást arról, ki és hogyan állapította meg a munkaképtelenséget, rászorultságot, csak feltételezhetjük, hogy a pesti egyesülethez hasonlóan a körzetek „jóltevő asszonyai” végezték ezt a szociális munkát. Ismert, hogy az I., II. és III. kerület tartozott a budai egyesület fennhatósága alá. Az egyesületben a közgyűlés volt a legfelsőbb döntéshozási szerv, a húsz tagú vá-

lasztmányt három évre választották. A segélyezésre a 19. század utolsó éveiben a bevétel közel ötödét költötték, 1917-ben ennél kevesebbet, kb. 15 százalékot. Mint már említettük, csak az Ápoldára fordított összeg emelkedett a közgyűlési határozatok értelmében (*A Budai-Pesti Jótékony Nőegyesületek Alapszabályai mint azok 1817-dik évben az egyesületek keletkezése alkalmából megállapítottak*, Pesten 1843, Trattner Károly betűivel, illetve: *Ő Fel-sége a Királyné Legmagasabb védnöksége alatt álló Budai Jótékony Nőegyesület Alapszabálya*, Budapest, Heisler J. Könyvnyomdája 1891).

A számadatok leginkább az évente megjelenő elszámolásokból („Számolás...”) követhetők.

Az 1828-ban alapított óvoda, amelyet Brunsvik Teréz grófnő elképzelései alapján hoztak létre, az egyesület talán leghíresebb intézménye. Brunsvik Teréz svájci utazása alkalmával ismerkedett meg az óvodai nevelés fontosságával és azt gondolta, hogy Magyarországon is meghonosítja ezt a számára olyan ígéretesnek tűnő új kezdeményezést. Brunsvik grófnő is kora „nagy lelkei” közé tartozott, naplójában sokat ír az emberi természetéről, a nagy eszmék hatásairól. „Angyalkertjeiben” nemcsak vigyáztak a gyerekekre, hanem fejlesztették is őket, a pedagógiai munka fontos volt, képzett szakember is szükségeltetett. Az első ilyen gyermekintézményt az Úri utca 38-ban, gróf Zichy Károlyné házában rendezték be. 1919-ig folyamatosan vezette Bornhauser Anna óvónő. Az egyesület bevételeiből 1896-ban kb. 20 százaléknyi volt a részesedése, ami 1917-re 6 százalékra csökkent (lásd az egyesület idézett jelentései). Ami utalhat arra, hogy fontossága csökkent.

Az egyesület bevételeinek hozzáférhető adatai is meglehetősen érdekesek. A tevékenység kiszélesedése idején, 1833-ban Magyarország „ifjabb királyja” 250 forinttal támogatta, míg a nádor 10 000-rel. Az adományozók közül Vörösné Hiémer Katalin, egy budai polgár volt a legbőkezűbb: többet adott, mint a király és Károly főherceg, mert 1050 forinttal támogatta az egyesületet. A bevételek legtöbbször a „mutatványokból”, azaz saját erőből származott (*Számolás: Budai Jóltévő Asszonyi Egyesület 1830–1833*. Az egyesület kiadványa). Az egyesületi élet lassan elsorvadt, az „Ápolda” és az óvoda kivételével egyik intézmény sem érte meg a 20. századot.

*

A pesti egyesület különbözött a budaitól. Már maga a tény, hogy a két város két külön egyesületet alapított, is arra utal, hogy nemcsak formális volt a két „asszonyi egyesület”, nemcsak az alapító főhercegasszony és köre valamifajta divatot követni akaró úri hobbijáról volt szó, hanem a szükségletekre reagáló, a szociális problémákat felismerő, a kor szintjén elemző és megoldást kínáló kezdemények jöttek létre. A budai polgároknak alighanem kevésbé volt szükségük mindarra, amire a pesti szegényeknek. Pesten nem annyira az arisztokraták és az elszegényedett polgárok a szereplők. A pesti egyesület leírásában sokkal kevesebb arisztokrata név kerül elénk, sokkal kevesebb az elszegényedett polgárnőket támogató intézmény. Viszont sokféle szociális kezdeményezést találhatunk a 19. század első negyedében Pest-Budán, amelyet a Pesti Jóltévő Asszonyi Egyesület alapított.

Céljukat így fogalmazták meg:

„...szerentsétlenségek gyökeres el-hárítása a' nyomorúság kutfejének betöltése, tsak közönségesen beható böltés és a' legkedvezőbb környülállásoktól előmozdított intézetek által eszközölthetik, mellyek nintsenek az egyes hazafi hatalmában... valamennyire is egyengetni – ez ugyan a' szerentsésebb lakos-társak egyesült erejének tehetségében áll” (A' Jóltévő Asszonyi Egyesület által Pesten felállított kereset-intézettről vagy A' Dolgozó Szegények ápolgató szerzetéről, Pesten, Trattner Tamás betűivel, 1817).

Tehát a „lakos-társak” egyesült erejét kívánták megmozgatni, mert beláták, hogy a jóléti ellátások létrehozására „nintsenek az egyes hazafi hatalmában” azok az eszközök, amelyekkel a szükségleteket ki lehetne elégíteni.

A pesti egyesület sokféle ellátást nyújtott, a fellelhető dokumentumokban a számadásokon kívül alapos ismertetőket találunk végzett munkájukról. Egy korszerű szociális munka körvonalazódik ki, amely nem pusztán segély-, illetve alamiznaosztást jelentett.

Az egyesület alapvető célját, a „szerentsétlenségek gyökeres elhárítását” (i. m. p.1.) részben azzal próbálták meg elérni, hogy munkaalkalmakat biztosítottak azoknak, akiknek erre szüksége és igénye volt. A 19. században a szociális gondolkodás alapvetően megkülönböztette a munkaképes, a munkaképtelen és a dolgozni nem akaró embereket. (Ez a gondolkodásmód természetesen nem változott meg gyökeresen a század elmúltával.) Az egyesület igyekezett alapos elméleti munkát végezni a szükséglet szenvedők osztályozásával, így akarták eldönteni, hogy miféle segítségnyújtásra van szüksége az egyik és miféle a másik embernek. Különbséget akartak tenni „...az igaz és a' tsak látszó szegények között, valamint az olyan valóságos szűkölködők között is, kik a' dologra alkalmatlan voltak miatt, mivel igen ifjak, igen öregek, vagy betegek, magoknak semmit sem kereshetnek, és az olyan hasonlóan valóságos szegények között, a' kik dolgozhatnak és örömet dolgoznának is, de a' mostani drágaságban a' ház-tartások a' közmunkásság, kereskedés, 'sa't. megtsökkkenése miatt nem találnak munkát, melly által élelmeket megszerezhetnék” (i. m. p. 4.). Nemcsak a szociális szolgáltatások leendő élvezőit próbálja sorra venni a névtelen szerző, hanem meghatározza azokat az elengedhetetlenül szükséges szolgáltatásokat is, melyeknél pontosabban ma sem adhatnánk meg a szükségletek sorát: „Kerülhetetlen szükségletek pedig a' mi éghajlatunkban: *eledel, lakhely, öltözet, fűtés* és beteges állapotban *orvosi segedelem*” (uo., kiemelés az eredetiben).

A szociális munka történetének moralizáló szakaszában sem kerülhették meg, hogy valamiféle álláspontot alakítsanak ki a „csak látzó szegény” emberekkel kapcsolatban. Ezen utolsó kategória „felsegítését... tilalmazná”, hiszen az „érdemteleneknek adott adományokat az érdemesektől el vonják” (uo.). Akár a mai szociálpolitikusok érvelését olvassánk az anyagi források szűkösségéről, és arról, hogy ezek nem megfelelő felhasználása miatt az igazán rászorulókat félteni kell attól, hogy nem jut rájuk majd pénz. A mai politikusok ugyan nem hivatkoznak olyan szaktekintélyre, mint a jóltévő asszonyok, akik Szent Ágostont idézik, aki szerint: az alamizna nem tunyaságra adatik, „téljja csak a' lehet, hogy a' valóságos szegényeken segítsen”(uo., kiemelés az eredetiben).

A programnak van kínálata a „látzató szegények” számára és a dolgozni kívánók számára is. A pesti jóltévő asszonyok tevékenységét, eszméik kitálalóit nem ítélné meg a ma érvényes elvek szerint, a kor szellemi áramlatait, szociális programjait és az adott helyzetet kell figyelembe vennünk, amikor véleményt alkotunk róluk. Ezért mondhatjuk, hogy a 19. század első negyedében a kezdeményezés igazán jelentősnek mondható, pontosan a sokrétűsége miatt. Differenciált megoldásokat akart nyújtani és ehhez meg akarta és tudta teremteni az eszközöket.

„Másképp kell elintézni az olyan szegényekre nézve a’ kik dolgozhatnak s másképp az olyanokra nézve, a’ kik dologra alkalmatlanok... aki dolgozhat... aki munkát nem talál, tsak alamizsnát adni... inkább ártalmas” (i. m. p. 5.). Fontos, hogy leszögezzük: aki akar, dolgozhasson és ezzel annyit keressen, hogy a megélhetését biztosítani tudja. (A következő század szociáldemokrata követelése sem sokban különbözik ettől.)

„Ezen nyomós okoknál fogva állított fel a Pesti Jóltévő Asszonyi Egyesület egy kettős Intézetet:

1.) Egy asszonyi kézi-mívek boltját, olyan asszonyi nemből való szegények számára, kik különböző fajtabb kézi munkákhoz értenek, de vevőkre nem találnak. Ezen Intézetben – melly most Gráf Anna kerületbéli Asszonyság posztó kereskedő Károly Fő Hertzeg tzmje alatt lévő boltjában a’ Vátzi utcában vagyon” (i. m. p. 6.).

De kik adhatták el azokat a bizonyos „fajtabb” kézimunkákat? Hiszen a boltot nem véletlenül nevezték meg az idézett munkában, Gráf Anna posztókereskedő „kerületbéli asszonyság” volt, azaz egyesületi tag. Megtudjuk, hogy nála kellett jelentkezni a kerületi lakosnak ezzel az igénnyel, akik a szokásos eljárás szerint „...az illető kerületbéli Asszonyság által az Egyesülethez folyamodnak”, és azután itt döntenek arról, hogy a folyamodónak segítséget nyújtanak-e azáltal, hogy a boltba viheti a kézimunkát, ahol „munkájuk bére mihelyst elvégzik minden haladék nélkül ki fizettetik”. Ebben a boltban egyébként az egyesületbéli asszonyok időtöltésből készülő kézimunkáit is árulták, a bevétel az egyesületet gazdagította.

2.) A kettős intézet másik része azokat célozta meg, akik nem találtak maguknak munkát, mert tudásuk, egészségi állapotuk, koruk alkalmatlanná tette őket a szokásos kereső munkákra. Ezért a „kereset-intézet” leírásában „A’ Dolgozó Szegények ápolgató szerzetéről” is szó esik, hiszen itt olyan, szociális szempontból védelemre szoruló emberek dolgoztak, akiket „ápolgatni” is kellett, tehát nem pusztán munkát adtak, munkabért fizettek, de gondozták is bizonyos értelemben a „kereset-intézet” klienseit: „... olyan dolgozható, de most kereset nélkül való szegények számára [jött létre az intézet], mind a két nemből, kik semmi magokra végben vihető munkához nem értenek, azoknak felvállalására nem alkalmasak... koros voltok vagy gyengült egészségek miatt tsak könnyű és kevés erőtetéssel járó munkákat vihetnek véghez, mellyeket egyebütt nem egy könnyen találnak...”

Az egyesület létrehozói azt a célt tűzték ki, hogy megelőzzék a teljes elnyomorodást, preventív szemléletüket nyugodtan mondhatjuk modernnek ebből a szempontból, hiszen ez a „civil” szervezet megkísérelte, hogy munkát és ellátást adjon annak, aki akar és tud dolgozni. Ha ezt nem tették volna,

ezek az emberek a „piacon” nem találnak megélhetést és „... ember társainknak terhekre esnek” (i. m. p. 7.).

A szociális kérdések megoldatlansága a szociális munka – és a szegénység – története során többnyire akkor vált igazán fontos társadalmi kérdéssé, amikor azok számára, akik valamilyen segítség nyújtására képesek voltak, valamifajta kényelmetlenséget jelentett a nyomor. (Leggyakrabban a koldusok nagy száma volt az, ami kellemetlenségeket okozott a polgároknak.) Ez így volt a „jólelkű” emberiség történetében egy jó ideje. Tagadhatatlanul nagy különbség azonban, hogy a koldusokat felakasztják, megcsonkítják, vagy a „kereset-intézet” felállításával „ápolgatják”. Az egyesület ebben az esetben is koldulásellenes programot indított, munka és gondozás megszerzésével akart javítani a nyomoron. Úgy tűnik, hogy nem volt eléggé hatékony a Pesti Jótévedő Asszonyok preventív programja, amely a koldulás helyett munkát vagy gondozást nyújtott, mert néhány év múlva az egyesület a koldusokkal kapcsolatban kevésbé preventív intézkedéseket követelt. Ezekre később még visszatérünk, most azonban maradjunk a „kereset-intézetnél”.

Egy apró érdekesség a mai szociális munkásoknak: a „kereset-intézet” ott hozták létre, ahol az első családsegítők egyike létrejött több mint másfél évszázad múlva, azaz a „Theresia külső Városában, a’ Mező útjában Greiss Jakab úr házánál”, tehát a külső Terézvárosban, ahol ma is sűrű – no nem annyira a szociális védőháló, mint a megoldandó problémák szövevénye. Az egyesület kibérelte ezt a terézvárosi polgárházat saját céljaira, „ahol tíz szobák fordítottak a dolgozásra”, és „hol tsak a’ Felvigyázó lakik” (i. m. p. 8.). Tehát nem bentlakásos intézményről volt szó, a fizetett alkalmazott, az intézmény adminisztrációját végző vezető lakott csak bent. Őt tekinthetjük talán az intézmény első szociális munkásának, hiszen hozzá küldték az egyesület által felvett embert, ő az, aki „beiktatja a felvétel Jegyzőkönyvébe, a kész rubrikák szerint...” tehát meglehetősen fejlett adminisztrációs, rögzítési eljárásokat alkalmazott, és mintha a szerződéskötés első elemei jelenének meg abban, hogy „el olvassa a’ Felvigyázó az Intézetnek napi rendjét”, tehát megbeszéli a klienssel, mit várnak attól, aki itt dolgozik, és talán meg is hallgatják őt a felvételkor. (Ez utóbbi mindenestre nem derül ki a regulából.)

Pontosan meghatározta az egyesület a „klienskört”, azaz hogy kiket lehet felvenni ebbe az intézménybe: „Abban tsak valóságos szegények fogadtatnak fel... mind a’ két nemből és minden Keresztény Vallásokból...”. Alighanem az elfogadást akarták hangsúlyozni a minden keresztény vallást említve. Érdekes kérdés az izraeliták helyzete, erről most nem írunk. Voltak azonban feltételek ezeken túl is:

- azokat lehetett felvenni, akik „dolgozni tudnak és akarnak,
- semmi betegségnek alája nintsenek vetve,
- tsendesen és betsületesen viselik... magukat”.

Hatvan szegénnyel kezdték a munkát, akikről pontosan tudhatjuk, milyen módon kerülhettek be a „kereset-intézménybe”. Pontosán leírták a felvételt. Az első lépés, hogy a segítséget kérő a „... kerületbeli Asszonysághoz folyamodik, kinek kerületében lakik. Ez jelentést tészen felőle, mely szerint határozatlik meg annak felvétele.” A kerületekre osztott Pest (egy másik kiadvány: *A pesti Jótékony Nőegylet 18 kerületének beosztása*, Budapest, Rud-

nyánszky könyvnyomda, 1892, részletezi a kerületekbe tartozó utcákat. A lakónépesség számát nem közlik ugyan, de látható, hogy a nehezebb kerületekben kevesebb utca van sorolva a körzetekbe). Azok az asszonyok, akik felelősek egy-egy kerületben a közvetlen kapcsolatokért, akikhez a segítséget kérőknak folyamodni kellett, a voltaképpen szociális munkások. Nyilvánvalóan képesnek kellett lenniük arra, hogy megfelelő módszerekkel tájékoztassanak, hogy kapcsolatot vegyenek fel azokkal az emberekkel, akik tőlük sokszor nagyon nagy szociális távolságban voltak. Azt is meg kellett tanulniuk, hogy elviseljék azokat a helyzeteket, amelyeket a szegénység, a kétségbeesés teremtett. Tudniuk kellett, hogy jelentésük megtételekor a lényeges dolgokat emeljék ki, hogy mit javasoljanak a segítségért folyamodóknak és mit tanácsoljanak az egyesületnek, hiszen a jelentés az, „mely szerint határoztatik meg annak [mármint a munkáért folyamodóknak] felvétele”. A felvétel rendje kapcsán a különösen sürgős esetekről külön írnak: „Ha ... felvétele ... sürgető lenne... akkor a kerületbeli Asszonynak egyetértőleg az Elölülő Asszonysággal, hatalmukban áll, hogy... azonnal felvegyék, de az arról szóló indító okokkal megerősített jelentést a' legközelebbi ülésben elő kell adni...” Ez mindenesetre arra utal, hogy a működés nem volt teljesen rugalmatlan.

De milyen tevékenység folyt ebben a szociális foglalkoztatóra emlékeztető, tíz szobás bérleményben? A többi korabeli munkahelyhez hasonlóan sokkal hosszabb volt a nap, mint a mai munkahelyeken. Nyáron reggel ötkor, télen hétkor kezdődött a munkaidő, és este hétig tartott, délben egy óra szünettel, szombaton ötig dolgoztak. Előre bejelentett céllal otthon lehetett maradni (ekkor egy nappal hamarabb le kellett mondani az ebédet). Bérüket szombaton kapták – ez 15 forint volt –, hasonlóan sok más munkához. Fontos volt a rend: „sértések és a' veszekedés szorossan tilalmaztatnak”, és a tisztaság: „mosdatlan vagy piszkos ruhában egy munkás sem nyúlhat dolgozhoz”.

Az ebédért fizetni kellett (15 krajcárt), amely a rendelkezések szerint „egy jó ízű tápláló ételből és kenyérből áll”. A körülményekre is figyelemmel voltak, „és kalány rendeltetvén” ehatték meg a maguk felszolgált ebédet, amit helyben főzött egy főző asszony. Hetente háromszor volt hús.

Nyilván a gyakori látogatók miatt kellett felvenni a rendtartásba a panaszkodás tilalmát: „panasszal a Felvigyázóhoz vagy a kerületi Asszonyhoz vagy Elölülő Asszonysághoz” lehet fordulni. „Aki idegenhez [fordul], elbocsátják”. Akkor is elbocsátják, ha kér valamit a látogatóktól.

A munkák egyszerű kézi munkák voltak. Fonás, tépés, „fűsülés”, „tsipkeverés”, asztalosmunka.

Az adminisztrációról megtudjuk, hogy „minden személynek vagyon egy saját munka-könyvetskéje”, ebbe írta be a „Felvigyázó” a szerszámok felvételét, a bért stb.

A kereset-intézetet később igazgató vezette, aki minden héten egy alkalommal pénzbeli segílyt is osztott, mert az egyesületnek célja volt „az olly személyek felsegítése, kik sanyarú szükségben minden segedelem nélkül vannak...” Hogy kik a szűkölködők, azt a választott asszonyoknak kellett eldönteniük.

A két fenti intézményen kívül – mint már azt a budai egyesület kapcsán

említettük – létrehoztak „egy intézetet a szegény belső hályogosok gyámolítására és gyógyítására” (*Tudósítás az Asszonyi Egyesület által sz. k. Pest-Városában alapított jótévő Intézetekről, azoknak belső elrendezéséről és fenn-állásáról, 1817-diki mártzius elejétől 1833-diki september végéig*, Bécsben Nyomtatott Strumm A. özvegye betűivel, 1834).

A magatehetetlen felnőtteket és elhagyott gyerekeket nem intézményesen látták el, hanem fizettek értük, családokhoz helyezték ki őket. Nem találtuk nyomát a kutatás során sem számoknak, sem összegeknek ezzel kapcsolatban. Nem tudjuk, hogy az így kihelyezett „egészen nyomorék vagy elaggott gyámoltalan emberek tartását” milyen összegekkel honorálták, kik vállalkoztak erre és „az árva kis gyermekek” tartására. Az egyesület fent említett ismertetésében azt írják: „becsületes emberekhez adatnak illendő bér mellett”. Feltehető, hogy itt is a választott asszonyoknak volt szerepe, mind a becsületes családok felkutatásában, mind a kihelyezések lebonyolításában.

Nem igényelte intézmény felállítását az a hiánypótló kezdeményezésük sem, amellyel azokon a beteg embereken akartak segíteni, akik nem tudták kifizetni a gyógyíttatás költségeit. A felsorolt feladatok egyike „a szegény betegek gyámolítása, kik... az egyesület költségén a város kórházába utaltatnak”.

Nyilván voltak olyan emberek, akiket nem lehetett kihelyezni családokhoz, és nem volt hely számukra a városi kórházban sem, mert állapotuk nem igényelt gyógyítást és talán nem hajtott semmiféle hasznot annak a családnak, aki vállalta volna a gondozását. Ezért a Pesti Jótévő Asszonyi Egyesület a szegényház intézményének alapjait is megvetette azzal, hogy létrehozott „egy ápoló intézetet egészen nyomorék, nyavalyás, elaggott öregségük miatt elalélt személyek számára” (i. m. p. 11.).

Fontos intézmény volt az „iskola-intézet” (i. m. p. 12.). Ezt „egészen árva, gyámoltalan, vagy általában olly gyermekek számára [hozták létre], kik koldulni kénytelenek, minthogy szüleiktől se eledelt, se ruhát nem kapnak, még kevésbé küldetnek oskolába 's nyerhetik meg a' tanulásra szükséges eszközöket” (uo.). Nemcsak azt határozták meg az egyesületben, hogy kik azok a gyerekek, akiknek szükségük van az általuk létrehozott iskolára, hanem pontosan kidolgozták ennek a tanintézetnek a céljait is: „...ezen iskola-intézet célja kettős:

A: Hogy az ebbe felveendő gyermekek olly oktatást nyerjenek, melly természeti lelki erejük 's emberi tehetségök kifejtésére és a' minden hasznos polgárban megkívánható ösmeretek megszerzésére szükséges,

B: Hogy a gyerekek jó eleve rendes munkássághoz szoktattassanak és bennök ahhoz vonzódás élesztessék alkalom-adás által arra, hogy magoknak már most valamit kereshessenek.” Tehát oktatni, hasznos ismeretekhez akarták juttatni a gyerekeket, és megtanítani olyan munkákra, amelyből esetleg felnőttként később meg is tud élni.

Leírt céljaik szerint a munkára motiválni és nem kényszeríteni akarták a gyerekeket. Két osztály volt iskolájukban: az oktatási és a munka osztály. Ugyancsak a „Theresia-Városban” béreltek helyet az iskola számára is. Nem tudjuk, hány tanulójuk volt, de két tanítóról és két munkamesterről szólnak a beszámolóik. Az említett könyvből ismerjük a tanítás tárgyait: „német és magyar olvasás, írás, számvetés, vallás, természettudomány, mesterség,

egészség tudománya”. A munkaosztályban elkülönítették a kicsiket és a nagyokat, a lányokat és a fiúkat. „A munkánál a fiúgyermeket a’ mindegyik osztálynál rendelt munka-mester, a leányokat pedig a tanító asszony oktatja.” Az iskolában ruhát és élelmet is kaptak. Azoknak a gyerekeknek, akik önálló munkát végeztek, fizetést is adtak, ez volt az egyik motiváló erő a munkára. A gyerekek között a legtöbb árva volt. Az egyesület tehát fontos szerepet vállalt a gyermekvédelem megalapozásában, melynek az árvaellátás hosszú időn keresztül fontos része maradt. Mivel az iskola nem bentlakásos volt, éjszakára nem maradhatott bent senki. Tehát meg kellett oldani az árva gyerekek iskolán kívüli ellátását, azért „becsületes ’s jó erkölcsű embereknel osztatnak el, kik... fekvő helyökről s testi gondviselésökről illendő fizetésért tartoznak gondoskodni”. Feltehetően jobb ellátási forma volt az „oskola-intézet” a mellette megvalósított családi kihelyezésekkel, mint a szegényház vagy a csak családokhoz kihelyezés, bérbeadás. A gyerekek érdekei azt kívánták, hogy meg tudjanak élni az itt elsajátított mesterségekből, tanítástuk nem tudta volna más biztosítani, mint az egyesület. A gyerekek jólétét könnyen szemmel kísérték, hiszen a kihelyezés és az iskolába járás ugyanannak az egyesületnek a közreműködésével történt, alighanem belátható volt a „körzet” is, ahonnan a gyerekek bejártak az iskolába. Szinte ideálisnak tűnő helyzet lehetett, nem ismerünk Európa vagy Amerika szociális munka irodalmából hasonló komplex ellátást ebben az időben.

A koldulás a 19. és a korábbi századokban sok helyen vezetett valamiféle szociális intézkedés meghozásához. A városokba áramló emberek közül sokan nem találtak sem lakást, sem munkát, és alamizsnakérésből próbáltak megélni. Alighanem van a koldusoknak egy bizonyos sűrűsége, amely az adott társadalmat irritálni kezdi, és olyankor ilyen vagy olyan intézkedéseket hoznak ellenük. Ezek között a durvábbak a kitiltást, megcsonkítást, felakasztást, a szelídebbek a koldusok „megsegítését”, „megjavítását”, „megnevelését” célzó intézkedések, az utóbbi esetben olyan intézményekben végrehajtva ezeket, ahol nincsenek szem előtt, nem zavarják a városlakók szemét. Az Asszonyi Egyesület alapítása után tíz évvel egyik céljául tűzte ki, hogy ne legyenek koldusok Pest utcáin. Feltehetően belátták, hogy a megelőző típusú munkájának nem volt meg a koldulást megszüntető eredménye. Segítséget kértek a tanácstól és a polgármestertől is. 1827-ben azt kezdeményezte a pesti egyesület, hogy tiltsák be a koldulást, és ehhez az első lépést a koldusok összeírásával gondolták megtenni. A lajstromozást „közégek” végezték a „választott asszonyokkal” együtt. 1830. augusztus 18-án a tanács összegyűjtötte Pest koldusait. Bizottságot alakítottak, melyben az egyesület tagjai és a város urai voltak. Két csoportra osztották a koldusokat: az idegenekre – őket kitiltották a városból, és a koldusbíráknak kellett vigyázni arra, hogy ne jöjjenek vissza –, valamint a helybeli koldusokra. Az utóbbiakat tovább osztották: rászorultakra és nem rászorultakra. A további eljárás természetesen nem volt azonos a két csoportnál. Akiket rászorultaknak tekintettek, azokat az egyesület elhelyezte az intézeteiben. Számunkra azoknak a helyzete a legérdekesebb, akik nem akartak felhagyni a pénzkereset eme módjával. A Pesti Jóltevő Asszonyok nekik találták ki azt a két „Gyámintézetet”, amelyben a férfiak és a nők elkülönítve, szoros felügyelet alatt dolgoztak. Ételt és

ruhát kaptak, dolgozniok kellett az inspektorok felügyelete alatt. Átmeneti fogda is volt itt, mert akit ezek után is koldulásra értek, azt idehozták és „jótékony gondozás alá” helyezték. Ez az intézmény volt a dologház alapja és elődje. Itt is munkát végeztek, amelyet az Egyesület szervezett meg, hasonlóan a „kereset-intézethez”, de a részvétel nem volt önkéntes, a javítás, a munka általi nemesítés és a mindenáron munkára szoktatás vette át a vezető szót. Nagy eredménynek tekintették, hogy Pest utcáiról eltűntek a koldusok, büszkén hirdették, hogy a gyámintézetekben az Egyesület „gondoskodik ellátásukról, kiszabott munkákra is szoríttatnak”. A személyzet inkább a felügyeletet és az ellátást végezte, nem voltak oktatók vagy más, szociális munkásnak tekinthető emberek. A munkafegyelem volt az eszköze a munkára nevelésnek és a koldulásról való leszoktatásnak. Természetesen pénz is kellett a gyámintézetek fenntartásához. A pénzalapot az a gyűjtés szolgáltatta, amely az utcai koldulás megszüntetését célozta. (1833-ban a városi tanács vette át a pénzalapot – amely akkor 35 ezer váltóforint volt –, és ebből jött létre az a városi szegényalap, amelyet az adományokon kívül az iparengedélyi díjak, a zenedíjak és a bírságok növeltek – Béry, 1929.)

A történeti munkák érdekessége nagyrészt abban rejlik, hogy mennyiben vonatkoztathatóak a saját korunkra a leírt jelenségek, elvek, eszmék, hogy mit tudunk jobban megérteni a mai helyzetből, ha megismerjük szakmánk történetének egyes szakaszait. A Jóltévő Asszonyi Egyesület itt ismertetett tevékenysége ma is érdekes. Részben azért, mert létrehozott intézményeik, tevékenységeik nagy részben ma is élnek. Érdekes megnézni, mi lett az „oskola-intézetek” funkcióival, hogyan alakult az árvák, elhagyott gyerekek intézményes vagy azon kívüli gondozása. A vakok ellátása, segítése külön szakmává vált, nyomukban haladva. A dologház, munkára nevelés, segélyezés a szociális munka nagy vitáinak színtere. Sokat tettek, és sok minden változatlan maradt. Menjünk ki a városba, és látni fogjuk, mit értek el a koldusok átnevelése terén a „Józsefvárosban bérelt két házakban”.

IRODALOM

- Béry László (szerk.): A magyar Filantrópia Könyve, 1929, k. n.
- A' Jóltévő Asszonyi Egyesület által Pesten felállított kereset-intézetéről, Pesten, Trattner Tamás betűivel, 1817.
- Tudósítás az Asszonyi Egyesület által sz. k. Pest Városában alapított jóltévő Intézetekről, azoknak belső elrendezéséről és fenn-állásáról, 1817-diki mártius elejétől 1833-diki szeptember végéig. Bécsben Nyomtatott Strumm A. özvegye betűivel, 1834.
- Budai Jótékony Nőegyesület Alapszabálya, Budapest, Heisler J. Könyvnyomdája, 1891.
- Számolás: Budai Jóltévő Asszonyi Egyesület 1830–1833, Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1833.
- Dr. Katona Lajosné: Az 1817-ben alapított Budai Jótékony Nőegylet vázlatos története, Budapest, 1934, Pátria Nyomda.
- Jelentés a Budai Jótékony Nőegylet működéséről az 1896. évben, n. k.
- Dr. Ország Sándor: A budai Jótékony Nőegylet 1817–1897, Budapest, Kosmos Műintézet nyomása, 1898.